

UDK 343.919(497.5)»1945/1948«
323.281(497.5)»1945/1948«
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 3. V. 1993.

Vrijeme političke represije:
»veliki sudski procesi« u Hrvatskoj 1945.—1948.

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Osobitost je krivičnog zakonodavstva Jugoslavije nakon 1945. nepreciznost inkriminacija političke prirode. Brojna politička suđenja bila su stoga pretvorena u montirane procese potkrijepljene iznuđenim priznanjima optuženika. Na temelju sudskih i policijskih izvora u članku se raščlanjuju najvažnija politička suđenja u Hrvatskoj 1945.—1948. Takozvani veliki sudski procesi pokazuju koliko je neoinkvizicijski model krivičnog postupka postavio problem samovoljnog zahvaćanja političke vlasti u područje osobnih prava građana i onemogućio postojanje efikasne procesne obrane optuženika.

Uvod

U jesen 1945. Hrvatska se još jednom našla u previranju koje će utjecati na sudbinu njezinih političkih ličnosti, posebno onih iz slomljenoga državnog sustava NDH, iz redova pristaša HSS-a i redova katoličkoga klera. Mnogi od njih bit će optuženi i podvrgnuti kazni u sudskim procesima bremenitim političkim konfliktima.

Odlučujuća značajka tzv. velikih sudskih procesa u Hrvatskoj 1945.—1948. leži u nepremostivoj moći države i njezinu pritisku nad svim političkim neistomišljenicima. Prostor za pravno vrednovanje otvara i problem antirežimski nastrojenih odbjeglih skupina. Unatoč proglašenju opće amnestije, tinjajući otpor odbjeglih grupa vlast je rješavala isključivo po obrascu vojne odmazde. Skupine su tretirane kao »banditske grupe« a sam naziv toliko je sporan koliko i metoda fizičke likvidacije bez suda i suđenja. Radikalizam nove vlasti prema političkim protivnicima nastavljen je i tijekom stabilnijeg razdoblja njihove vladavine, stoga bismo mogli kazati da je politička represija jedno od trajnih obilježja komunističkoga državnog sustava.

Zbog ograničenog prostora ovdje nećemo razmatrati jednako mačuhinski odnos krivičnog pravosuđa prema političkim okrivljenicima iz redova Komunističke partije 1949. godine, nazvanim »ibeovcima«. Za po-

trebe ovog rada, ipak podvucimo da je ekstremna politička represija i ovdje dosegla svoju dramatičnu točku, pokazujući kako su i komunistički »otpadnici« platili visoku cijenu za održanje monolitnosti vlastitog političkog sustava.¹

Trebat će još mnogo truda da se u istraživanju nezakonitih oblika istrage i kažnjavanja u Hrvatskoj nakon 1945. dođe do trajnijih rezultata. Stanovita količina novih arhivskih dokumenata Službe državne bezbjednosti (UDB-e) danas je dostupna istraživačima, a za važnija politička suđenja sačuvani su originalni sudski spisi. Ipak, s ozbiljnom kritičnošću moraju se tretirati policijski dokumenti nadasve saslušanja optuženih i različiti iskazi davani u istrazi. S razlogom se može pretpostaviti da su korištene nedozvoljene metode pritisaka i zlostavljanja zatvorenika a stanoviti broj dokumenata mogao je biti falsificiran.

No, unatoč tome, materijal predočen u ovom radu omogućuje da se dođe do uvida koliko je krivično pravosuđe 1945.—1948. bilo sredstvo u rukama javnih tužitelja za učinkovito rješavanje političkih problema. U takvim okolnostima tradicionalni ciljevi sudskog postupka: utvrđivanje materijalne istine i pravedno kažnjavanje postali su nedostižni.

U nastavku izlaganja ispitajmo kako se jugoslavensko krivično pravo 1945.—1948. odnosilo prema posvuda prihvaćenim procesnim paradigmatama, nadasve načelu zaštite osobnih prava koje postavlja granicu državnom interesu kažnjavanja.

Pitanja politike: suđenja za »ratne zločine«

Politička se suđenja definiraju kao suđenja pojedincima ili skupini za radnje uperene protiv postojećeg sistema, a svi pravni i politički sustavi predviđaju krivičnu odgovornost za takva djela. Po tome Jugoslavija 1945. ne bi bila nikakav izuzetak od toga pravila. Ipak ono po čemu se njen pravni sustav razlikovao od demokratskih sustava bila je zakonska širina i nepreciznost inkriminacija političke prirode, zbog čega su sudovi bili privjesak političke vlasti. Mnoga su politička suđenja pretvorena u montirane procese, potkrijepljene »priznanjima« optuženih.

Po obrascu »revolucionarne zakonitosti« sudilo se i za »ratne zločine« što također možemo ubrojiti u politička suđenja u širem smislu jer su se u njima usko ispreplitali elementi političkih krivičnih djela s elementima povreda međunarodnoga humanitarnog prava. Jugoslavenska je vlada zbog izručenja »ratnih zločinaca« imala neprilika s vladama savezničkih zemalja, koje su taj postupak otežavale opravdavajući se da

¹ Za tu tvrdnju neka nam posluži broj uhapšenih i kažnjenih komunista »ibeovaca« kojih je prema izvješću jugoslavenske policije sačinjenom 1963. ukupno 30.113. Prema republikama njihov je broj: Srbija 15.421 osoba; Hrvatska 4.657 osoba; Crna Gora 3.739 osoba; Bosna i Hercegovina 1.567 osoba; Makedonija 1.567 osoba i Slovenija 786 osoba. Arhiv Hrvatske, Zagreb (AH), Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP), Pregled broja kažnjenih i osuđenih pristalica IB-a, 1963., kut. 21., oznaka 21.011. 29.

u mnogim slučajevima nije riječ o krivičnim djelima »ratnog zločina«, nego o običnom političkom diferenciranju.²

Već u kolovozu 1946. generalni sekretar Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije Dmitar Bakić pred predstavnicima domaćeg i stranog tiska kritizirao je vlade Velike Britanije i SAD zato što ne izručuju »ratne zločince« Jugoslaviji, napominjući da u jugoslavenskim zahtjevima nije riječ ni o kakvim »političkim krivcima«, nego o »bandi kriminalaca i društvenih štetočina«.³

Jugoslavenska je vlada kod Komisije za ratne zločine UN registrirala sveukupno 7.812 »ratnih zločinaca« jugoslavenskih građana. Velikom odlučnošću odmah je zatražila izručenje 1862 osobe, a izručene su joj samo 42. Službeni predstavnici Jugoslavije javno su optuživali savezničke vlasti u okupacijskim zonama Austrije i Italije da prihvataju i zaštićuju ustaše a mnoge uzimaju u obavještajnu službu. U nakani da se pošto poto dočepa ovih ljudi jugoslavenska se policija služila špijunskim zamkama. U Hrvatskoj je tim putem namamljena i pohvatana grupa od devedesetak pripadnika ustaškog pokreta koji su 1948. osuđeni i smaknuti (suđenje grupi »Kavran-Miloš«).

Znajući za preoštro kažnjavanje jugoslavenskih sudova, Međunarodna je komisija za registraciju ratnih zločinaca u Londonu naknadno provjeravala sve jugoslavenske zahtjeve za ekstradiciju. No, u zemlji se nastojao stvoriti suprotan dojam, da upravo međunarodni sudovi svojim formalističkim presudama preblago kažnjavaju ratne zločince, čime revidiraju međunarodno pravo. Jugoslavenski su se stručni krugovi tada bez valjanih pravnih razloga oborili na međunarodnu presudu Međunarodnoga vojnog suda izrečenu feldmaršalu Wilhelmu Listu, glavnom vojnom zapovjedniku na Balkanu, i grupi nižih zapovjednika, početkom 1948. Svi oni bili su optuženi za ratni zločin, a sudskom presudom jedino su W. List i Walter Kunze kažnjeni doživotnim zatvorom, ostali vremenskim kaznama, a optuženog Kurta von Geitnera sud je proglasio nevinim. U povodu te presude Međunarodnoga vojnog suda, Udruženje pravnika FNRJ uputilo je prosvjedni memorandum UN i Kontrolnom savjetu za Njemačku držeći da se presuda američkog vojnog suda može smatrati »duboko protivpravnim i sramnim aktom«.⁴ Premda

² Jugoslavenska delegacija pravnika na Međunarodnom kongresu demokrata pravnika u Pragu 1948. optužila je savezničke vlade da se kod pitanja izručenja ratnih zločinaca određuju prema svojim političkim ciljevima i revidiraju međunarodno pravo. Usp. referat delegacije Udruženja pravnika FNRJ na Međunarodnom kongresu udruženja demokrata pravnika, *Arhiv za pravne i društvene nauke* (APDN), 3., 1948., 474.—481.

³ Vlada je bila vrlo nezadovoljna nemogućnošću da se domogne A. Pavelića. U veljači 1946. američka komanda u Wiesbadenu priopćila je vlastima da je Pavelić u rukama Engleza, ali nije dopušteno UDB-inim oficirima da tamo otputuju radi njegova uhićenja. Savezničke vlasti kasnije su se oglasile o jugoslavenski zahtjev za izručenjem Pavelića navodno zbog nepoznata mjesta njegova boravišta. Usp. Izjava D. Bakića, *Vjesnik* od 15. kolovoza 1946., 11.

⁴ Jugoslavenski pravници u svome memorandumu naročito su oštro napali tumačenje suda da »oslobodilačke snage« u Jugoslaviji za vrijeme okupacije nisu imale pravo »ratujuće strane«, jer tehnički nisu bile legalne trupe, kao i prosudbu suda da se ubijanje talaca i zarobljenika pod izvjesnim okolnostima

sam po sebi ovaj slučaj međunarodnog suđenja nije mogao biti dovoljan razlog za pravni prigovor ili sukob, jugoslavenski su pravници morali pred svjetskom i domaćom javnošću opravdati sudske egzekucije diljem zemlje. Hrvatsko je pravosuđe 1945.–1948. djelovalo kao produžena ruka Partije. To se još jednom može vidjeti iz naknadnih izvjava i analiza pravnih akata. Javni tužitelj Narodne Republike Hrvatske, Jakov Blažević kasnije će ustvrditi kako je sve svoje »velike procese« u Hrvatskoj vodio s ciljem da se »neprijateljima i tobožnjim borcima za hrvatsku državu« ne dopusti da uz pomoć Zapada na samom pragu pobjede stave komunističku revoluciju ad acta.⁵ Kada je riječ o političkim suđenjima, komunisti su učinili pogreške pokušavajući prikazati »ustašku« i »mačekovsku« politiku kao dvije spojive političke linije iz kojih je tobože proizišla jednaka narodna izdaja. Ipak, za razliku od ustaša i njihove državne tvorevine Nezavisne Države Hrvatske koju je nakon 1945. u svakom času bilo lako denuncirati za fašizam i prijetnju istinskim nacionalnim težnjama Hrvata, Vladka Mačeka i pristalice Hrvatske seljačke stranke nije bilo tako jednostavno eliminirati s hrvatske političke scene. Povjerljivo izvješće OZN-e iz rujna 1945. prikazuje mačekovce kao prikrivene gospodare u Hrvatskoj ističući da gotovo nema većeg naselja gdje ne djeluju njihove grupacije ili pojedinci, a sam Zagreb označen je kao »centar mačekovske aktivnosti«. Glavne optužbe koje su komunistima upućivane iz HSS-a ticale su se nezakonitih hapšenja i suđenja »tobožnjim suradnicima okupatora«, zatvaranja političkih protivnika, te njihova upućivanja u logore i na prisilni rad i onemogućavanje članova HSS-a da se uključe na izborne liste.⁶ U sličnom duhu režim je kritiziran iz redova katoličkog klera. Bilo je jasno da građanske snage ne mogu zasnovati zajedništvo s komunistima na politici Narodne fronte. Upravo obratno, svojim represivnim pristupom vlasti su ubrzo čelnike oporbe izvodile na politička suđenja.⁷ Tada je odlučeno da se sudi i zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu. Prije njega već su bili osuđeni brojni svećenici zbog tobožnje podrške »ustaš-

može protumačiti kao posljednji izlaz okupatora da pacificira okupirano područje. Usp. Memorandum udruženja pravnikâ FNRI upućen UN i Kontrolnom savjetu za Njemačku u znak protesta protiv presude Američkog vojnog suda protiv feldmaršala Lista i dr. APDN, II., 1948., 1.–48.

⁵ Usp. Jakov Blažević, *Tražio sam crvenu nit*, Zagreb, 1976., 121.

⁶ AH, MUP, 1945. Elaborat OZN-c Hrvatske o djelatnosti HSS-a, kut. 13., oznaka 010.16.

⁷ Politički procesi zaredali su se u svim republikama. Početkom 1947. u Srbiji je suđeno grupi iz Radikalne stranke na čelu s M. Trifunovićem. U Sloveniji je pred sud izvedena grupa koju su vodili Č. Nagoda, Lj. Sirc i B. Furlan. Oni su optuženi za pripremu antirežimske akcije u kojoj su navodno trebali sudjelovati i hrvatski opozicionari J. Sutej i T. Jančiković, također kasnije osuđeni. U Beogradu su 1947. osuđeni D. Jovanović i F. Gaži. Slučaj Jovanović postao je tipičan za komunističku eliminaciju legalne oporbe. U procesu Jovanoviću, javnu optužbu zastupao je J. Hrnčević, koji je tom prilikom tvrdio kako pokušaj Jovanovića da stvori oporbeni »seljački blok« sam po sebi nije u suprotnosti s postojećim zakonima. Međutim, kada se njegovo osnivanje forsira u međunarodnoj i unutrašnjoj konstelaciji odnosa 1947. onda ono vodi razbijanju političkog jedinstva i u određenom slijedu vodi podjarmljivanju zemlje »kapitalističkom bloku«. Usp. J. Hrnčević, *Svjedočenja*, Zagreb, 1986., 246.

koj ideologiji«. Predsjednik Vjerske komisije 1945. godine, monsignor Svetozar Rittig ulagao je mnogo truda u posredovanje između države i katoličkoga klera podržavajući princip veće samostalnosti hrvatskog episkopata od Svete Stolice. Ta su se nastojanja pokazala neuspješnima, ali je Rittig bio ustrajan u svom shvaćanju da bi Katolička crkva u Hrvatskoj dobila mnogo više da se jače ogradila od režima NDH.⁸ Usporedno sa suđenjem ljudima iz crkvene hijerarhije, otvorena je serija suđenja predstavnicima državnog i političkog aparata NDH. Politička suđenja ličnostima državnog i vojnog aparata poražene NDH krenula su u smjeru inkriminacija za »ratne zločine«. Sa suđenjima ove vrste izjednačena su i suđenja političkim pristašama drugih stranaka, nadasve sljedbenicima HSS-a, koji nisu bili umiješani u »ratne zločine«, ali su zbog svojih oporbenih političkih stavova bili smetnja režimu.

U ovim slučajevima sudovi su kažnjavanje naslanjali na artificijelnu formulu o »narodnoj izdaji« koja se nije izvodila iz dokaza, nego iz montirane političke optužbe. U nekim slučajevima npr. kada oporbene vođe nisu bili u doseg suda, poput čelnika HSS-a V. Mačeka, tužilaštvo nije štedjelo napore da ih kompromitira kroz druge sudske procese. Tako se moglo dogoditi da suđenje ministru domobranstva Slavku Kvaterniku 1947. u Zagrebu, bude iskorišteno za optužbu protiv Mačeka i javno zaplašivanje njegovih pristaša u Hrvatskoj. Javni tužitelj Blažević usporedno je iznio dokazni materijal za Kvaternika i Mačeka, kojeg je optužio za kolaboraciju sa silama Osovine za vrijeme rata, a nakon njega za pokušaj spašavanja NDH. Novinska izvješća sa suđenja Kvaterniku bila su puna naslova i podnaslova protiv Mačeka.⁹

Pitanje prava: fragmentarno normiranje krivičnog zakonodavstva

Zapažanja o pojedinim političkim suđenjima u Hrvatskoj teško je ne započeti komentarom juridičkog stanja u Jugoslaviji nakon 1945. Točno je da je u prvih pet poratnih godina pravni sustav stvorio više od 200 zakona. Međutim, upravo je nedostatak cjelovitoga i sistematiziranoga krivičnog zakonodavstva zlokobno utjecao na cjelokupnu krivičnu zaštitu u zemlji. Pravni pisci iz prve generacije »revolucionarnih pravnikâ zastupali su stajalište da pojam krivičnog djela u jugosla-

⁸ S. Rittig se pridružio partizanima prvenstveno jer je u njihovom pokretu vidio obnavljanje slavenske ideje kojoj je bio odan. Nakon 1945. pokušavao je intervenirati za neke uhapšene svećenike, a nadasve je držao da je V. Maček pogriješio kada je 1945. napustio Hrvatsku jer je »mnogo toga mogao spriječiti«. Usp. Bogdan Radica, *Hrvatska 1945.*, Zagreb, 1992., 204. Prema povjerljivim izvještajima UDB-e 1950. Rittig je zbog slabog prestiža u vrhovima katoličkoga klera, gdje se smatrao »otpadnikom i karijeristom« procijenjen kao pregovarač istrošenog legitimiteta pa se predlagalo stvaranje nove garniture za pregovore s episkopatom. AH, MUP, 1952., Elaborat, Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, kut. 5., oznaka 001.1. 1952.

⁹ U svojim bilješkama o procesu S. Kvaterniku, J. Hrnčević je zapisao da je »razotkrivanje Mačeka« bila jedna od političkih svrha ovog procesa, J. Hrnčević, nav. dj., 130.

venskom zakonodavstvu ne treba više vezivati uz apstraktnu pravnu normu, nego za konkretnu društvenu stvarnost. Primjena zakona potpuno se uklapa u opće političke formule, a to se vjerojatno može smatrati osnovnom slabošću pravosuđa. Suženom obzoru pravne sigurnosti više nas od drugih zakona približava *Opći dio krivičnog zakonika* objavljen 1947. godine. Ovaj kratki zakon krivično djelo definira kao svako društveno opasno činjenje ili propuštanje upravljeno protiv državnog i društvenog uređenja FNRJ. Istodobno dopušta upotrebu »pravne analogije« tj. prosuđivanja djela po sličnosti s djelima opisanim u zakonu. Osnovna slabost tadašnje definicije krivičnog djela sastojala se u prenaplašenom elementu »društvene opasnosti« djela i zanemarivanju važnog formalnog elementa — određenosti djela u zakonu.¹⁰

Krivično je zakonodavstvo kodificirano 1951. *Krivični zakonik FNRJ*, kako su tada naglašavali njegovi komentatori, odbacio je sovjetsku pravnu ortodoksiju i temeljio se na načelu pravne sigurnosti kroz formulu »Nullum crimen, nulla poena sine lege«. Proces jačanja pravne sigurnosti činio se tada moguć i vjerojatan ali jedva da je mogao postići više od površinskog uspjeha.¹¹

Za politička suđenja, kao osnovni predmet interesa ovog rada, potrebno je nekoliko riječi reći o *Zakonu o krivičnim djelima protiv države*. Zakon je donesen već u kolovozu 1945., što svjedoči o njegovoj važnosti za konsolidaciju vlasti. Zaista, ništa ne pokazuje bolje od tog zakona da su ratna i poratna etapa dvije uzastopne etape koje povezuje jednako radikalno neprijateljstvo — sada komunističke vlasti prema unutrašnjim protivnicima. Inkriminacije spomenutog zakona bile su isključivo političke prirode. Kontekstualni pristup zakonu zasnivao se na sprečavanju i kažnjavanju svake radnje kojoj je cilj bio ugrožavanje ili obaranje postojećeg političkog sustava. Zakon je jednako kažnjavao inkriminacije političke naravi i inkriminacije koje spadaju u red krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Jugoslavija je ovim zakonom veoma brzo akceptirala međunarodnu obavezu kažnjavanja ratnih zločina. S druge strane, Zakonu o krivičnim djelima protiv države mogli su se uputiti ozbiljni pravni prigovori, nadasve nedostatak preciznih zakonskih opisa krivičnih djela, što je omogućilo njego-

¹⁰ Pravni komentatori ovog zakona nisu skrivali da je jugoslavenski pravni sustav usvojio materijalnu definiciju krivičnog djela zbog potreba praktične politike: »Kod nas se smatra kao krivično djelo ono, koje je društveno opasno, a društveno opasno je ono djelo, koje je usmjereno protiv našeg državnog i društvenog uređenja i našeg pravnog poretka.« Usp. Z. Križanić, »Karakter krivičnog djela prema projektu za Opći dio krivičnog zakonika FNRJ«, *Naša zakonitost*, 1., 1947., 27.—30.

¹¹ U diskusije o prednacrtu zakona aktivno je iz Hrvatske bio uključen V. Bakarić. Čini se da je na njegovu inicijativu preformuliran čl. 1. zakonika, koji je u prednacrtu kao glavni objekt zaštite stavljao državno i društveno uređenje. Konačna redakcija u čl. 1. kao zaštitnu vrijednost zakonika stavljala je prava građana a potom zaštitu države. Ipak, Bakarić je u skupštinskoj raspravi ustvrdio da bi se unatoč takvoj liberalnoj formulaciji moglo smatrati da se još uvijek može vagom izmjeriti sloboda koja se u postojećim uvjetima može dati građanima. Usp. V. Bakarić, »Uz novi krivični zakonik«, *Naša zakonitost*, 1., 1951., 10.

vo ekstenzivno tumačenje. Zakon je odredio da se postupak smatra »hitnim«, a u »naročito važnim slučajevima« određena je prvostepena nadležnost Vrhovnog suda. Vrhovni sud sudio je, dakle, u prvoj i posljednjoj instanci pa je time pravo osuđenika na ulaganje pravnih lijekova reducirano isključivo na molbu za pomilovanje. Neuobičajena je svakako zakonska formulacija po kojoj se krivičnim djelima protiv države ne zaštićuju samo dobra jugoslavenske države nego i sigurnost drugih država s kojima je Jugoslavija tada imala ugovor o savezu i prijateljstvu.¹²

Viden sa stajališta optuženika zakon je bio usmjeren na njihovu brzu osudu uz lišavanje elementarnih procesnih i ljudskih prava. Viden sa stajališta javne optužbe zakon je omogućavao različita tumačenja samoga političkog elementa u krivičnom djelu, umjetno konstruiranje optužnica, ekstenzivno tumačenje zakona i izuzetno strogo kažnjavanje.

Optužba i obrana: nejednake šanse za uspjeh

Odlučne istupe Javnog tužilaštva protiv pojedinaca i skupina čije je ponašanje imalo »antirežimsku« ili »kolaboracionističku« težinu u Hrvatskoj je predvodio J. Blažević. On je na dužnost javnog tužitelja NR Hrvatske izabran već u kolovozu 1945. Beskrupulozna politička borba bila je njegov prirodni element, a u sama suđenja ušao je strahovitim temperamentom i ortodoksnim političkim stavovima. Za mnoge optuženike to je bilo kobno, jer Blažević je s činjenicama postupao nesavjesno, njegova ispitivanja optuženika bila su kapriciozna i sugestivna.

U Blaževićevim očima svi politički optuženici bili su obični »kriminalci« i »izdajnici« lišeni ljudskog dostojanstva, on im se obraćao s najvećom mjerom ljudskog prezira. U stanovitoj mjeri javni tužitelj Blažević mogao se tada usporediti s državnim tužiteljem SSSR-a, Andrejom Višinskim koji je tridesetih godina sastavljao političke optužnice na osnovi klasičnih amalgama staljinističkih čistki. Ako se povremeno i čini da Blažević sjedinjuje crte tužitelja Višinskog, onda je to zasigurno u procesu protiv zagrebačkog nadbiskupa Štepinca. Stoga mu je to suđenje priskrbilo javna omalovažavanja i uvrede prilikom puta po zemljama Srednje Amerike 1954. godine.¹³

Iako je javni tužitelj Blažević u suđenjima 1945.—1948. očitovao svoj pravi karakter kojem nije nedostajalo nemilosrdnosti, on je ipak bio samo jedan iz vladajuće garniture. Optužnice demonološkog sazvučja on je sastavljao uz pomoć partijskih dužnosnika i stručnjaka UDB-e. Pravi problem stoga ne treba tražiti u Blaževiću, već u institucional-

¹² Usp. Zakon o krivičnim djelima protiv države, *Narodne novine* od 21. rujna 1945., Zagreb, 1945.

¹³ U svojem dnevniku Blažević će zapisati kako su mu razjareni protivnici po gradovima Argentine i Urugvaja dovikivali »ubica«, »zločinac«, »Višinski«. Znatnu hladnoću pokazali su prema njemu i službeni predstavnici tih zemalja. On je tvrdio da su napadi bili djelo »ustaša« i »klerofašista« koje je protiv Jugoslavije podupirao Vatikan. Usp. J. Blažević, nav. dj., 1976., 225.

nom položaju Javnog tužilaštva i širokim ovlastima koje mu je davao zakon. Javni je tužitelj određivao smjer i opseg istrage, njegovi istupi na glavnoj raspravi bili su vrhunac i bit krivičnog postupka. Činjenična stanja uvijek su bila osvijetljena jednostranim svjetlom koje je nalažalo da se optuženika najstrože kazni. Odgovornost suda za pribavljanje i izvođenje dokaza svedena je na najmanju moguću mjeru. Između tužitelja i obrane vladala je potpuna neravnoteža šansi za uspjeh. Branitelji okrivljenih imali su otežan uvid u istražne spise, a njihovi su prijedlozi za izvođenje dokaza najčešće na sudu odbijani.

Usprkos svemu, i u takvim je suđenjima postojao aspekt spašavanja osobnih prava i časti pojedinaca. On se javlja u zapaženim istupima zagrebačkog odvjetnika Ive Politea koji je bio branitelj ne samo zagrebačkog nadbiskupa Stepinca, nego i Mile Budaka, Slavka Kvaternika i drugih osuđenih dužnosnika NDH. Politeo je svoj odvjetnički ugled stekao braneći političke krivce. Ne zaboravimo da je 1928. pred Sudbenim stolom u Zagrebu branio Josipa Broza Tita, a prije toga 1921. Aliju Alijagića, atentatora na ministra Milorada Draškovića. Oštro povlačeći crtu između političkih i krivičnih činjenica, on je od suda zatražio da kardinala Stepinca potpuno oslobodi optužbe. Potaknut senzacionalnim ukidanjem smrtno kazne »u vrijeme mira« u SSSR-u 1947., Politeo je neočekivano od suda zatražio da S. Kvaterniku izreče vremensku a ne smrtnu kaznu. Napokon, on je jedini branitelj koji se suprotstavio radikalizmu hrvatskih sudova u primjeni načela »kolektivne odgovornosti« upozoravajući da je to načelo odbacio i Međunarodni sud u Nürnbergu.¹⁴

Izgleđi za demokratski razvoj pravosuđa 1945. u Hrvatskoj bili su sumorni. Redali su se »veliki sudski procesi«, izvršene brojne egzekucije kojima je zadan udarac »ratnim zločincima« ali i gotovo svim vođama opozicije. Ovaj sustav sudskog radikalizma nailazio je na odbojnost u međunarodnoj javnosti, posebice suđenja crkvenim velikodostojnicima. Usprkos svemu, jugoslavenski su pravници imali snage da u rujnu 1949. zaspju javnost prosvjedima o političkoj zloupotrebi pravosuđa u zemljama istočnog bloka. Udruženje pravnika FNRJ objavilo je Deklaraciju u povodu suđenja Laslu Rajku, članu Politbiroa Mađarske, u Budimpešti. Koliko god je razumljivo da je jugoslavensko vodstvo nastojalo odbaciti kompromitirajući materijal koji je u ovom procesu iznesen na račun nekih njenih dužnosnika, naročito Aleksandra Rankovića, toliko je cinično da nije propuštena prilika da se istakne kako se jugoslavensko pravosuđe ne koristi »priznanjima optuženih« kao glavnim dokaznim sredstvom.¹⁵ Ova se vrsta dokaza naprotiv koristila u svim političkim suđenjima i u Jugoslaviji.

¹⁴ AH, Ostavština I. Politea, Obrana S. Kvaternika i dr., 1947., kut. 11.

¹⁵ Rezolucija je izričito spominjala sudski proces Kavran-Miloš, tvrdeći da su »priznanja optuženih« u njemu potkrijepljena »tisućama dokumenata«. Usp. Rezolucija Udruženja pravnika FNRJ, *Naša zakonitost*, 2.–3., 1949., 179.–184. Išlo se i dalje od toga, pa je jugoslavensko političko rukovodstvo 1950. godine odlučilo u Parizu organizirati kontraproces u kojem bi se iznijela prava istina o L. Rajku. Pripremljene materijale javnosti je trebao prezentirati poznati pariški odvjetnik M. Gafferi, ali je on u zadnji čas odustao bojeći se negodovanja KP Francuske. Usp. J. Hrnčević, nav. dj., 249.–254.

*Nema povratka na stanje prije revolucije: prva
politička suđenja*

Društveni razvoj nakon 1945. političke je skretnice namjestio u smjeru antifazišizma pa se suđenja tvorcima čistih nacionalnih država u posljednjoj analizi pokazuju ispravnima. Njihovo privođenje zakonitom kažnjavanju ne bi u načelu ovdje trebalo spominjati. Ipak, ova nas suđenja zanimaju zbog jedne od njihovih pravnih osobitosti — zbog narušavanja elementarnih formi pravosuđa i arbitrarno odmjerenih kazni. U povijesnoj panorami ovdje se kronološkim redom prikazuju neka od najznačajnijih.

Suđenje Mili Budaku i grupi ministara NDH u lipnju 1945. Vojni sud II. armijske oblasti u Zagrebu vodio je jedno od prvih suđenja visokim dužnosnicima NDH optuženim za ratni zločin. Glavna ličnost suđenja bio je književnik i ministar prosvjete i bogoštovlja u vladi NDH, Mile Budak. Uz Budaka, na optuženičkoj klupi su sjedili još: predsjednik vlade NDH Nikola Mandić, ministri u Vladi Nikola Steinfel, Julije Makaneć, Pavao Canki, general domobranstva Lavoslav Milić, ustaški pukovnik Joso Rukavina, ustaški doglavnik Ademaga Mešić, predsjednik pokretnoga prijelaznog suda Ivo Vignjević i guverner Dalmacije Bruno Nardeli. Svi su se oni 1945. povukli iz Zagreba, prešli austrijsku granicu i predali se engleskoj okupacijskoj komandi. Ona ih je izručila jugoslavenskim vlastima.¹⁶ Javni tužitelj J. Blažević optužnicu protiv Budaka i drugih podigao je temeljem čl. 13. Uredbe o vojnim sudovima iz 1944. za inkriminacije »ratnog zločina i veleizdaje«. U dokaznom postupku sud je potpuno zanemario načelo individualne odgovornosti i primijenio princip kolektivne krivičnopravne odgovornosti, nakon čega je uslijedilo ekstremno kažnjavanje optuženih. Mešić, Milić i Nardeli osuđeni su na visoke vremenske kazne, a svim ostalima dosuđena je kazna smrti, te gubitak građanskih prava i konfiskacija cjelokupne imovine.

Javni tužitelj Blažević podjednako je teretio optužene za izvršenje nebrojenih zločina, a sudu je kao dokaze podastirao dokumentaciju koja se uglavnom sastojala od raznih zakona NDH. Optuženi ministri redom su poricali osobno izvršenje krivičnih djela za koje ih je teretila optužnica. Štoviše, svi su osuđivali »ratni zločin« kao talkav i isticali da zločini nisu bili smišljeni dio ustaške politike.

Krivični postupak protiv M. Budaka i grupe ministara NDH, natkriven je sjenom zastrašujuće brzog suđenja. Glavna rasprava završena je u jednom danu, a na suđenju se nije pojavio ni jedan svjedok. Cjelokupna politička i državna djelatnost ovih ljudi prikazana je kao »ratni zločin«. U ovoj kontroverzi možda je danas lakše vidjeti da su ljudi poput M. Budaka istodobno bili u krivu i u pravu. U početku svoje političke karijere Budak je bio pristaša Stranke prava. Nakon bezoč-

¹⁶ Na jugoslavensko-austrijskoj granici prilikom povlačenja, u isto vrijeme je uhvaćena veća grupa ustaških i domobranskih generala i viših oficira. Njih 33 izvedeni su u listopadu 1945. pred Vrhovni sud DFJ u Beogradu, 17 ih je osuđeno na smrtnu kaznu, 16 na visoke vremenske kazne a jedan je oslobođen. Sud je odbio zahtjev obrane da se prema njima kao ratnim zarobljenicima postupa blaže.

nog pokušaja atentata i ranjavanja usred Zagreba (u režiji jugoslavenske policije 1932.), Budak je ogorčeni protivnik unitarne ideologije i mnogo bliži A. Paveliću i ustašama. Ne zaboravimo da je atentat na Budaka, uspoređivan s ubojstvom Milana Suflaja, pokrenuo val protesta hrvatske javnosti pa su u Skupštini Jugoslavije hrvatski zastupnici tražili da se službeno istraže umorstva i napadi na javne djelatnike Zagreba izvršene pod patronatom »jugoslavenskog patriotizma«.¹⁷ Nakon proglašenja NDH, Budak je preuzeo dužnost ministra prosvjete i bogoštovlja, nešto kasnije dužnost poslanika u Berlinu. Od svibnja do studenoga 1943. bio je ministar vanjskih poslova. Potkraj te godine naglo je ostao bez ikakvih funkcija i otišao u mirovinu. Bez sumnje, Budak je svoje najveće nacionalne i književne zasluge stekao u vrijeme NDH. Tijekom 1941.–1942. objavljeno mu je 5 romana a brojni su bili njegovi ideološki članci i istupi. S tim u svezi zabilježimo da je Budak na suđenju kategorično odbio autorstvo zloglasne krilatice »Srbe na vrbe«, ali je potvrdio da je upotrebljavao izreku »Ili se pokloni, ili se ukloni«, misleći, dakako, pri tome na iseljenje Srba koji nisu prihvaćali NDH.

Upravo tu je i počivao onaj delikatan odnos Budaka i učinjenih zločina ustaškog režima, jer on je ipak dopustio da njegov književni i nacionalni rad bude iskorišten u krutoj ustaškoj ideologiji. Budak je možda i osjećao nakon svog povlačenja iz javnog života 1943. da je NDH slab karika u lancu hrvatskih državotvornih težnji, on se možda i duhovno odvojio od ustaškog režima, ali je odbio da ga javno žigoše pa se činilo da su njegovi govori na ustaškim skupštinama radali zastrašujuća stradanja nevinih žrtava.¹⁸

Suđenje Erihu Lisaku i grupi katoličkih svećenika 1946. Pred Vrhovni sud NR Hrvatske u rujnu 1946. izvedeni su Erih Lisak i grupa od trinaest optuženih osoba među kojima su bili katolički svećenici i tajnik nadbiskupa Stepinca, Ivan Šalić. Optužnica koju je zastupao J. Blažević, usredotočila se ponajprije na osobu E. Lisaka, glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost u Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH.¹⁹ Li-

¹⁷ Zastupnik u skupštini Kraljevine Jugoslavije, N. Nikić tada je potvrdio da su mnogi ugledni Hrvati dobivali prijeteća pisma s potpisom nekakve organizacije »za kralja i otadžbinu«. Trojica Budakovih napadača u Zagrebu su uhvaćena i predana Kraljevskom sudbenom stolu. Međutim, optužnica protiv njih bila je sastavljena u smjeru nanošenja tjelesne ozljede, iako se stvarno radilo o pokušaju umorstva. Budak je u znak protesta odbio prisustvovati glavnoj raspravi. AH, Ostavština I. Politea, Budak i drugi, 1932.–1945., kut. 3.

¹⁸ Posvećujući dosta braniteljske pozornosti i strpljivosti Budaku, Politeo je otkrio mnogo gorčine i razočaranja u njemu. Budak mu je na kraju rekao: »Kada bih živio, napisao bih knjigu — najveći zločinac Pavelić.« Kada ga je Politeo zapitao kako se uz vlastitu intelektualnu superiornost ipak mogao podvrgnuti jednom Paveliću, on je odgovorio: »Bio sam prisiljen i nisam mogao natrag kada sam već u sve ušao.« AH, Ostavština I. Politea, Budak i drugi, 1932.–1945., kut. 3.

¹⁹ Lisak je nakon sloma 1945. napustio zemlju i našao se s grupom ustaša u Austriji. U rujnu 1945. ilegalno se preko Trsta ponovno vratio u Zagreb. Prema njemačkim obavještajnim izvorima, Lisak je pripadao »ustaškoj pukovničkoj grupi« i bio je u najužem Pavelićevu krugu. Isti izvori držali su da se u karakternom pogledu može »izvanredno povoljno ocijeniti« te da je poznat kao »najidealniji borac ustaša«. AH, MUP, Arhiv policijskog atašea njemačkog poslanstva u Zagrebu H. Helma, br. 585/44, kut. 3., oznaka 013.148.

sak je optužen za brojne zločine protiv civilnog stanovništva a Blažević je dokazivao da je njegov položaj ravnatelja za javni red i sigurnost krivičnopravno jednak položaju naredbodavca i organizatora masovnih i pojedinačnih hapšenja i ubijanja civila, paleža naselja i pljačke imovine. Drugi smjer optužnice išao je na inkriminacije nakon 1945. pa je Lisak optužen i za organiziranje »terorističke« djelatnosti protiv FNRJ. Blažević je tvrdio da je nakon dolaska u Zagreb, sredinom rujna 1945., Lisak stupio u vezu s ustaškim generalom A. Moškovom, papinskim legatom G. Marconcom i tajnikom nadbiskupa Štepinca I. Šalićem. Upravo na ovoj točki javni tužitelj je montirao novu zonu inkriminacija koja je u jednake zločine neopravdano uvlačila katolički kler i ustaše. Da se suđenje ograničilo samo na kažnjavanje E. Lisaka ne bi bilo razloga da ga odaberemo za primjer povreda prava. No, ono je otišlo i znatno dalje od toga proširivši optužbu na zagrebačkog nadbiskupa Štepinca i pretvorivši se u konstruirano političko suđenje koje će ozloglasiti komunističko pravosuđe u svjetskim razmjerima. Podimo redom. Prvo, nema sumnje u to da se optuženi Lisak na suđenju držao veoma konzekventno i nijednim iskazom nije teretio A. Štepinca. Ipak, to nije smetalo javnom tužitelju Blaževiću da ga prikaže kao okorjeloga zločinca koji istodobno oduzima i svaki moralni integritet svojim tobožnjim zaštitnicima na zagrebačkom Kaptolu. U novinskim izvješćima sa suđenja Lisak je nazvan »patološkim kriminalnim ubojicom, sadističkim mučiteljem, krvavom životinjom«.²⁰

Ova neviđena propaganda proširena je na sve »protunarodne elemente u Jugoslaviji«, dokazujući da postoji veza između ustaša, Draže Mihailovića, Leona Rupnika, Vladka Mačeka i ostalih. Došlo je do neke vrste podjele suđenja na faze, u prvoj je morao pasti Lisak, potom optuženi svećenici i tajnik nadbiskupa Štepinca, Šalić. Napokon, nastupa odlučna točka ulaska u proces samog Štepinca. Iako je bio u potpuno podređenoj materijalnoj i formalnoj procesnoj položaju, Lisak ni jednim iskazom nije teretio Štepinca. Potvrdio je da se nadbiskup Štepinac lažno predstavio kao Petrović, da od njega nije dobio nikakav odgovor za političku potporu, te da je Štepinac kontaktirao s dužnosnicima NDH isključivo radi spašavanja ljudi. Lisak je izjavio da osobno nije učinio ni jednu od inkriminacija navedenih u optužnici ali da je spreman odgovarati za »sve odluke koje je potpisao« kao dužnosnik NDH. Sud je Lisaka proglasio odgovornim za izvršenje krivičnih djela »ratnog zločina« i subverzivne djelatnosti protiv države i osudio ga na smrt.²¹

S druge je strane bilo očito da svećenici optuženi s Lisakom nisu zanimali javnog tužitelja kao procesni subjekti, on ih je nadalje pravno upotrijebio za montiranje optužnice protiv nadbiskupa Štepinca. Neoslavnu ulogu iznositelja kompromitirajućeg materijala za Štepinca, tužiteljstvo je namijenilo njegovu tajniku Ivanu Šaliću i svećeniku Josipu Šimečkom. Optužnica ih je teretila u prvom redu za pomoć »križarskim grupama«. Proglašeni su krivima i kažnjeni sa 12 ili 14 godina zatvora. Kasnije se pokazalo da je neopravdano njihova imena vezivati uz to-

²⁰ Usp. *Vjesnik* od 12. rujna 1946., 2.

²¹ AH, MUP, Sudski proces protiv E. Lisaka, kut. 45., oznaka 013.048. 1946.

božnju izdaju Stepinca. Sam Šalić je nakon uhićenja podvrgnut dugoj i mučnoj istrazi koja ga je psihički slomila. Stoga je i Stepinac prema njemu kasnije iskazao razumijevanje.²²

Kada je na suđenju Lisaku i drugima izneseno toliko lažnog kompromitirajućeg materijala za vrhove katoličkog klera, nakon što su sva javna glasila u Hrvatskoj pisala kako optuženi svećenici priznaju da je hijerarhijski vrh odgovoran za njihov »protunarodni rad«, javni tužitelj Blažević zatražio je odgodu procesa kako bi proširio optužnicu na nadbiskupa A. Stepinca. Suđenje Stepincu tako je odmah dospjelo u stadij glavne rasprave, a zbog svojih pravnih nedostataka zaslužuje da bude posebno razmotreno.

Suđenje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu u rujnu 1946. Izvođenje pred sud nadbiskupa Stepinca pokazalo se najgorim pravnim odabirom, istina djelotvornim, ali istodobno vrlo kompromitirajućim za komunističku vlast. Činilo se da će novi represivni pohod na »hrvatski nacionalizam«, koji je prema procjeni vodstva snažne poticaje dobio iz vrha katoličke hijerarhije, stabilizirati unutrašnje stanje u Hrvatskoj. Josip Hrnčević, jedan od funkcionara Saveznoga javnog tužilaštva, koji je pomagao javnom tužitelju Hrvatske J. Blaževiću u sastavljanju optužnice protiv Stepinca, tada će zapisati: »Oči svih unutrašnjih i vanjskih neprijatelja nove Jugoslavije bile su tada uprte u dra V. Mačeka, koji se nalazio u izbjeglištvu, te na nadbiskupski dvor u Zagrebu, gdje je stolovao Alojzije Stepinac.«²³ Koliko god da je djelatnost katoličkoga klera u jednoj od svojih reperkusija imala tendenciju da ocrni vlast komunista u Hrvatskoj, Stepinčevoj ulozi pridodana je pretjerano negativna težina.

Najutjecajniji komunistički lideri pokušavali su prilikom hapšenja Stepinca spasiti kakvu takvu političku dosljednost. Predsjednik Vlade NRH Vladimir Bakarić optužio je javno Katoličku crkvu da ne želi sporazum s državom te da podržava staru tendenciju u kojoj se biskupi prikazuju kao politički predstavnici naroda. U razgovoru sa stranim novinarima on je objasnio činjenicu zašto vlast zbog »kolaboracije« Stepinca nije uhapsila već 1945., nego tek godinu dana kasnije. »Tada smo slabo procijenili prilike«, tvrdio je Bakarić, jer se činilo da je Katolički vrh komunicirao s NDH »zbog prisile, običaja i kurtoazije«, međutim ta je veza bila tada »dublja«, a nastavlja se i danas, zaključio je Bakarić.²⁴

Odlučnije istupanje vlasti prema katoličkoj hijerarhiji u Hrvatskoj nagovijestio je i Andrija Hebrang, tada ministar u saveznoj vladi u Beogradu. Međutim, njegov ton bio je lišen prijatnje jer on je držao da se od cijele hrvatske oporbe »mačekovaca, križara, ustaša i četnika« ne

²² Šalić je u zatvoru bio nešto više od 8 godina, uvjetno je pušten na slobodu. Usp. S. Kožul, *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992., 368.

²³ Hrnčevićeva procjena da je istočni grijeh A. Stepinca bio njegov gorljivi antikomunizam i danas zvuči aktualno. Usp. J. Hrnčević, nav. dj., 194.

²⁴ Prodavanje V. Bakarića u Studentskom domu u Zagrebu, *Vjesnik* od 30. rujna 1946., 1. Usp. također Razgovor V. Bakarića sa stranim novinarima u Zagrebu, *Vjesnik* od 27. rujna 1946., 1.

može ni pošto očekivati konkurentski program već samo »sitne političke pakosti«²⁵. Upravo u suprotnom tonu nastupio je Josip Broz kada je u razgovoru s predstavnicima međunarodne omladine u Beogradu, možda najbolje izrazio maksimalistički zahtjev države za kažnjavanjem: »Mi smo uhapsili Stepinca i uhapsit ćemo svakoga onoga tko se odupire sadašnjem stanju bez obzira da li će nekom biti pravo ili ne.« Usput je dodao da bi trebalo uhapsiti i 50 posto svećenika u slučaju kada bi svi bili pozvani na odgovornost.²⁶

Jedno je sigurno, problem sa Stepincem postavljen je u trenutku kada je postalo izvjesno da Katolička crkva može postati značajnije okuplja-lište antikomunističkih nezadovoljnika. Naknadna identifikacija Stepinca kao »kolaboracionista« poslužila je kako za njegovo političko uklanjanje tako i za uklanjanje hrvatskih antirežimskih frakcija. Od sličnih čistki nisu bile imune ni druge jugoslavenske sredine. U Ljubljani je u kolovozu 1946. vođen proces protiv Leona Rupnika, predsjednika Pokrajinske uprave u Ljubljani u vrijeme okupacije, i četvorice optuženih među kojima su bili ljubljanski biskup Gregor Rožman i političar Miha Krek, obojica u izbjeglištvu. Vojni tužilac Marijan Vivoda navlačio je u ovom suđenju dokaze o tobožnjoj jedinstvenoj antirežimskoj djelatnosti katoličkog klera i ustaških elemenata po izbjegličkim logorima Austrije i Italije direktno prozivajući i Stepinca koji je navodno i od »anglosaksonaca tražio da okupiraju Hrvatsku i Sloveniju«²⁷.

Suvišno bi bilo na ovome mjestu opisivati cjelokupni tijek Stepinčeva suđenja i zatočenja, jer to su do sada uradili brojni autori.²⁸ Ipak, opišimo obrazac kojim su pokidane pravne i procesne niti toga suđenja.

Suđenje je započelo pred Vrhovnim sudom NRH 30. rujna i trajalo do 11. listopada 1946. Tužitelj Blažević u svojoj je optužnici protiv Stepinca odabirao političke činjenice i obrađivao ih do najvišeg stupnja propagandne rafiniranosti. Stepinca je teretio za izvršenje sljedećih krivičnih djela: političku suradnju s neprijateljem za vrijeme okupacije, prisilno privođenje na drugu vjeru u vrijeme okupacije; pomaganje naoružanih vojničkih formacija neprijatelja; pomaganje oružanih bandi i njihovog ubacivanja na teritorij FNRJ radi obaranja sistema. Prvi niz argumenata optužbe ticao se inkriminacija kolaboracije s neprijateljem. Isticalo se da je Stepinac bio generalni vikar Paveličeve vojske, da je sudjelovao u protokolarnim svečanostima, da je bio član Crkvenog od-

²⁵ Govor ministra Savezne vlade Andrije Hebranga u Zagrebu, *Vjesnik* od 2. rujna 1946., 2. U drugoj polovici travnja Hebranga je u Beogradu posjetio B. Radica, koji će kasnije zapisati da je Hebrang već tada bio zabrinut za razna govorkanja o kolektivnoj odgovornosti hrvatskog naroda. Usp. B. Radica, nav. dj., 177.

²⁶ Usp. »Maršal Tito primio je predstavnike studentske omladine stranih zemalja«, *Vjesnik* od 27. rujna 1946., 1.

²⁷ Usp. »Drugi dan suđenja slovenskim kvizlinzima«, *Vjesnik* od 23. kolovoza 1946., 2.

²⁸ Vidjeti, *Stepinac mu je ime. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, priredio V. Nikolić, I.—2., Zagreb, 1991.; S. Alexander, *Trostruki mit, Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990.; S. Kožul, nav. dj., 450.—474.; A. Benigar, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, II. prošireno i popravljeno izdanje, Zagreb, 1993.

bora za pitanje prelaska na drugu vjeru, da je njegovim znanjem Kaptol pohranio državnu riznicu NDH. Drugi niz argumenata odnosio se na inkriminacije nakon 1945., posebno, na poticanje antirežimske djelatnosti klera, rezultat čega je bilo i objavljivanje »Pastirskog pisma« katoličkih biskupa Jugoslavije u rujnu 1945. Glavni procesni nedostaci Blaževićeva istupa ogledali su se u neprestanom podastiranju političke argumentacije koja će na kraju i poslužiti kao pravna podloga za donošenje krivične presude. Tužitelj Blažević dominirao je suđenjem, ukupno je govorio više od 40 sati, dok je obrana za svoje istupe imala nekoliko puta po dvadesetak minuta neprekinutog izlaganja. Suđenje je teklo ubrzanim tempom, većina rasprava trajala je od 8 ujutro do 21 sat navečer, pa je bilo teško održati koncentraciju procesnih subjekata i naknadno pregledati sudske spise.

Policija je zabranjivala pravljenje bilježaka na suđenju ili ih je kasnije oduzimala. Istoj svrsi poslužila su i novinska izvješća objavljujući tendenciozne napise i ispuštajući gotovo sve istupe obrane. Naknadno su ispravljani sudske stenogrami, pa novine nisu proces prenosile vjerodostojno. Ipak, najsravniji je bio njihov huškački ton i izvrgavanje posvemašnjem propagandnom ruglu Stepinčeve vlastite obrane i lajtmotiva o »čistoj savjesti«²⁹.

Sud je redom odbijao svjedoke obrane, kako osobe srpske nacionalnosti koje su htjele svjedočiti o Stepinčevu humanitarnom spašavanju ljudi, tako i njegove najbliže suradnike, poput biskupa Lacha koji je želio svjedočiti o lažnom predstavljanju Lisaka na Kaptolu. Svećenici I. Šalić i J. Šimečki postali su glavni svjedoci optužbe, pritisnuti policijskom ucjenom.³⁰ Nadasve mučan dojam ostavljala su priznanja optuženih svećenika koji su se pod prinudom ponašali poput procesnih marioneta. Optuženi Šimečki na pitanje tužitelja priznaje li krivicu za zločinačku djelatnost odgovorio je »jest«, a na primjedbe tužitelja upućene Šaliću, kako sve dokazuje da se on nije bavio vjerom nego »politikom i čistim terorizmom«, ovaj je odgovorio, »jest, priznajem«³¹.

Konstruirani mehanizam navlačenja lažnih dokaza i političkih optužbi tjerao je Stepinca u pravcu procesne pasivnosti. Odluku Stepinca da se brani šutnjom, koju je u nuždi ipak morao povremeno prekidati svojim odgovorima tužitelju, držao je nekorisnom i njegov branitelj I. Politeo. Politeo je ustvrdio da je »istina« najbolja Stepinčeva obrana, a sam je pred sudom iznio valjane dokaze za odbacivanje javne optužbe protiv Stepinca u cijelosti. Korisno je stoga podsjetiti na glavne točke Politeove obrane. Politeo je krenuo od formule da se u pravnoj situaciji

²⁹ Prema pisanju zagrebačkog *Vjesnika*, Stepinac se poput »velikih zločinaca Hitlera i Mussolinija poziva na čistu savjest«, ali on je, tvrdi se, ovdje nipošto nema jer je dao moralnu podršku »ubojicama i pljačkašima«. Usp. M. Kostrenčić, »Mirna savjest«, *Vjesnik* od 6. listopada 1946., 11.

³⁰ Prema najnovijim izvorima, ova dvojica svećenika najvjerojatnije su nasjela provokatorima OZN-e, jer se nikada nije otkrilo tko su bile osobe koje su im donijele zastavu na »blagoslov«. Usp. S. Kožul, nav. dj., 369.

³¹ Usp. »Šesti dan suđenja ustaškim zločincima«, *Vjesnik* od 15. rujna 1946., 2.

NDH nije radilo o »državnosti« već o »okupaciji«, pa se pravni odnosi između stanovnika okupiranih područja i okupatora imaju prosuđivati prema propisima Haške konvencije iz 1907. godine. Stanovnici okupiranog područja, prema konvenciji, nisu bili dužni na lojalnost okupatoru, ali neposlušnost je išla na vlastitu odgovornost. Politeo je smatrao da se prema tome moraju opravdati izvjesni oblici »suradnje« s okupatorom. Stepinčevo ponašanje bilo je, dakle, u granicama Haške konvencije ali i crkvene konstitucije »Sollicitudo Ecclesiarum« pape Grgura XVI. iz 1831. o ponašanju klera u smjenama vlasti. Stoviše, obrana je pokazala da je Stepinac imao vrlo određen neprijateljski odnos prema poglavniku Paveliću, koji je zbog toga samo jednom u četiri godine bio mazočan službi Božjoj u Zagrebačkoj katedrali.

Dio optužbe koji je teretio Stepinca za krivična djela drugih svećenika, kao i za pisanje crkvenog tiska, zavrijedio je, prema Politeu protupitanje koje glasi: ne krši li time sud jedino ispravno načelo individualne odgovornosti i uvodi načelo kolektivne odgovornosti sasvim neprimjerenom modernom krivičnom pravu? Iznesceni su dokazi da je komunikacija Stepinca s okupatorom bila rijetka i jedino u funkciji spašavanja Srba i Hrvata od progona. Riječju, Stepinac je dao primjere za »proturadnju« i »kontralaboraciju« a ne »kolaboraciju«. Obrana je opovrgnula vjerodostojnost »krunskog dokaza« optužbe o Stepinčevoj potpori ustaškom režimu. Dokazano je da je navodno izvješće Stepinca upućeno Svetoj Stolici 1943. bio običan ustaški falsifikat. Obrani je bilo stalo da pokaže kako ni izdavanje »Pastirskog pisma« ni pisanje crkvenog tiska, ne zavređuje da bude inkriminirano, naprotiv, to je legitimno pravo Crkve s obzirom na ustavno načelo o slobodi tiska. Ako je Stepinac u konstataciji o progonu Crkve pogrešno zaključio, to je jedno »mišljenje«, koje, makar i s objektivnog stanovišta pogrešno, ne mora uvijek biti i kažnjivo, zaključio je Politeo.

Uza svu valjanost ponuđenih dokaza, obrana nije mogla u političkom kontekstu očekivati rezultat. Sud je Stepinca proglasio krivim i osudio na 16 godina lišenja slobode. Svoju kaznu izdržavao je u zatvoru u Lepoglavi, a 1951. premješten je u kućni pritvor u Krašiću. U ovom suđenju političke inkriminacije potpuno su preuzele teren a cijeli dokazni materijal bio je vješto iskonstruirana podvala. Posve neovisno o dalekoj mogućnosti promjene svog ideološki neprijateljskog odnosa prema Katoličkoj crkvi, komunisti su interno odbacili svoj jednostran odnos prema Stepincu već početkom pedesetih. U povjerljivom policijskom izvješću iz 1952. zapisano je: »Stepinac lično nije nikad bio germanofilski nastrojen i odbijao je nacionalsocijalizam u kojem je gledao neprijatelja crkve. Njegova politika bila je jedino i isključivo usmjerena na čuvanje interesa i jačanje katoličke crkve, kako u ovim kritičnim danima, tako i ranije. Važno je imati ovu činjenicu, na koju je već ranije ukazano, stalno pred očima jer inače nije moguće pravilno ocijeniti Stepinčevo držanje za vrijeme okupacije. On je za svoje ciljeve koristio hrvatska nacionalna stremljenja isto tako kao i fašistička stremljenja. Dotle je bio za suradnju s Njemačkom dok je to bilo od koristi za crkvu. Bio je protiv Jevreja i masona, sve dok je smatrao da je potrebno da ih izolira kao protivnike crkve. Ali se isto tako nije kasnije libio da uzme u zaštitu Jevreje protiv ispada ustaša i njemačkih mjera istrebljenja, da

se suprotstavi njemačkom okupatoru i da pomaže stupanje u vezu sa Zapadnim silama, kada je to išlo u korist crkve.«¹¹

I nakon suđenja Stepinou, linija prema Katoličkoj crkvi išla je putem represije. Svaki pokušaj da kler zauzme nacionalni prostor koji su napustile građanske stranke završavao je krivičnim progonom svećenika. U ljeto 1947. u Zagrebu se sudilo grupi franjevaca, dvojica su pogubljena a četvorica osuđena na visoke vremenske kazne. Ova grupa franjevaca optužena je za osnivanje terorističke grupe, sabotažu u zagrebačkoj tvornici Goan, i povezivanje s ustaškom emigracijom u cilju rušenja vlasti FNRJ. Na suđenju su učinjene slične procesne povrede: nije se pojavio ni jedan svjedok optužbe, presuda se temeljila na lažnim činjenicama, lažna priznanja korištena su kao dokazi. Prema crkvenim izvorima, ono što je dovelo franjevce pod ekstreman krivični udar ticalo se isključivo političke pragmatike. Njihova samostanska crkva Majke Božje Lurdske bila je jedna od najposvećenijih u Zagrebu, a njezini svećenici nisu se lako mirili s režimom držeći da on ne jamči slobodan vjerski i nacionalni život.¹²

Ne mogu se ovdje nabrojiti svi politički sudari vlasti i katoličkoga klera, ali svi oni završavali su političkim suđenjima i ekstremnim kaznama.¹³

Suđenje Slavku Kvaterniku i grupi ministara NDH u svibnju 1947. Opravdano kažnjavanje »ratnih zločina« učinjenih u ustaškom režimu ne smije nas navesti da iz vida izgubimo da je pravosuđe u Hrvatskoj u takvim slučajevima bilo isključivo orijentirano na anakroni princip »kolektivne odgovornosti«. Upravo je zanemarivanje načela individualne krivične odgovornosti vodilo ekstremnim kaznama koje je javno tužiteljstvo držalo jedinim pravednim odgovorom sudova. Ekstremno kažnjavanje nije se moglo tada osloniti ni na načela utvrđena Statutom Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu, koji je sudio nacističkim ratnim zločincima. Ovaj sud nije prihvatio zahtjev optužbe da se Vlada Reicha i Generalštaba njemačkih oružanih snaga u smislu Statuta smatraju »zločinačkim organizacijama«. Sud je, doduše, imao diskreiono

¹¹ AH, MUP, Elaborat, Katolička crkva kao ideološki protivnik FNRJ, 1952., kut. 5., oznaka 001.1.

¹² Optuženi franjevci poricali su svoju krivicu. Jedan od njih izdržao je 15-godišnju robiju u Staroj Gradiški, a kasnije je posvjedočio da su tijekom istrage od njega tražili da dade lažna priznanja. Kada je odbio, istražitelj mu je rekao: »Mi smo našli čir na narodnom tijelu i mi ćemo ga izrezati.« Usp. S. Kožul, nav. dj., 474.–479.

¹³ Spomenimo ovdje jednu manje poznatu sudsku egzekuciju koja oslikava sav pravni anakronizam 1945. U lipnju 1945. osuđen je i pogubljen osamdesetogodišnji svećenik Kerubin Segvić pod optužbom da je bio »neprijatelj NOP-a«. Kao dokaz poslužila je njegova zaplijenjena arhiva i članci o hrvatskoj državotvornoj problematici. Međutim, iz nje se i danas dobro vidi da Segvić nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, nego je bio pomalo »romantični« nacionalni prvoborac koji je pogrešnom političkom procjenom nade uložio u NDH. AH, MUP, kut. 6., oznaka 001. 16. Za njega je bez uspjeha kod vlasti intervenirao S. Rittig, a evo što je o njemu tim povodom napisao B. Radica: »Bio je živa enciklopedija, imao je ogromno znanje, napose iz stare i suvremene hrvatske povijesti. Jedanput smo čak išli čamcem veslajući do Marulićeva Nečujma, za cijelo vrijeme je recitirao Marulićeve, Hektorovićeve i Lucićeve stihove. Bio je zaljubljen u Hrvatsku.« Usp. B. Radica, *Hrvatska*, nav. dj., 220.–221.

pravo da procijeni »zločinački karakter« neke organizacije, ali je istodobno upozoreno da u toj razmjerno novoj proceduri ne smije biti nepravednih presuda i kazni. Samo formalno članstvo u organizaciji nije bilo dovoljan razlog da se odredi odgovornost u rečenom smislu, te se smatralo da iz »zločinačke organizacije« moraju biti isključeni pojedinci koji osobno nisu umiješani u izvršenje zločina. U suđenju S. Kvaterniku i grupi ustaških ministara, javna optužba koju je zastupao J. Blažević stvar je postavila upravo obratno. Pođimo redom.

S. Kvaternik i grupa u kojoj su bili Muhamed Alajbegović, ministar vanjskih poslova, Osman Kulenović, podpredsjednik Vlade NDH, Miroslav Navratil, ministar oružanih snaga, Ivan Perčević, predsjednik poglavnikova Vojnog ureda, i Siegfried Kasche, opunomoćeni predstavnik Njemačke u NDH, optuženi su za krivična djela ratnog zločina.

U svojoj završnoj riječi tužitelj Blažević je ustvrdio da se krivnja ministra Kvaternika i ostalih smatra dokazanom već samom činjenicom da su bili najviši državni dužnosnici NDH. Ovdje je Vlada NDH krivičnopravno izjednačena sa »zločinačkom organizacijom«, a sudski dosje od gotovo 1300 stranica potanko se bavi svim inkriminacijama ustaškog režima i automatski ih pripisuje optuženim ministrima. Ovakav postupak bio je usmjeren na najstrože kažnjavanje. Smrtne kazne izrečene Kvaterniku i optuženim ministrima potvrdile su u najžalosnijoj mjeri onaj korak natrag k »odmazdi« kao zastarjeloj mjeri krivičnog prava.

Obranu Kvaternika i grupe ministara zastupao je I. Politeo. Već u početku on je ustvrdio da će primjena principa »kolektivne odgovornosti« dovesti do nepravilne odluke suda o stupnju krivnje i vrsti kazne. On je predbacio tužitelju Blaževiću da stalno govori o »inkriminacijama« i »djelima«, a nikada »o čovjeku i njegovoj volji«. Zauzvrat ponudio je tumačenje po kojemu motivi Kvaternikove političke djelatnosti ne mogu biti izjednačeni s motivima »običnih izdajnika i plaćenika kojima je svejedno što će biti s narodom i domovinom«. Kvaternik je težio, naglasio je Politeo, »za idealom koji mu nije bio jasan, ali se uglavnom sastojao u nekoj boljoj Hrvatskoj od one koje je proživio u staroj Jugoslaviji«³⁵. Doista, na suđenju nije razmotreno ni jedno pitanje koje se ticalo prosudbe Kvaternikove osobne odgovornosti.³⁶ Obrana je jedna-

³⁵ AH, Ostavština I. Politea, Obrana S. Kvaternika i drugih, 1947., kut. 11.

³⁶ S. Kvaternik izgradio je vojničku karijeru u austrougarskoj vojsci kao generalštabski časnik. Kasnije je preuzet u jugoslavensku vojsku, ali je velikosrpskim intrigama iz nje izbačen. Nakon toga jače se angažira u organizacijskom radu oko ustaškog pokreta. U travnju 1941. imenovan je ministrom hrvatskog domobranstva i zapovjednikom oružanih snaga. Međutim, već početkom 1943. smijenjen je s tog položaja i umirovljen. Njegovim uklanjanjem Pavelić je želio poboljšati svoj položaj kod Nijemaca, koji su bili nezadovoljni vojnom sposobnošću domobranstva. Kvaternik je napustio Hrvatsku i živio u Austriji. U lipnju 1945. uhapsila ga je američka policija i u rujnu 1946. izručen je Jugoslaviji. Za boravka u istražnom zatvoru napisao je kratku povijest NDH, u kojoj umanjuje vlastitu političku odgovornost i u velikoj mjeri je prebacuje na samog Pavelića. Njegovi posljednji zapisi govore koliko ga je pritiskala misao da se njegovo ime na kraju veže samo uz izdaju i zločin. U molbi za pomilovanje, uz ostalo je napisao: »Za mene 69-godišnjeg starca daljnji život ne bi imao smisla, jer je isključeno da bih lišen slobode mogao

ko tako umjela razabrati da sedamdesetogodišnji starac S. Kvaternik ne bi trebao biti kažnjen smrtnom kaznom jer on više ne predstavlja nikakvu opasnost za jugoslavenski društveni sustav. Sud nije popustio ni pred jednim argumentom obrane, štoviše, u odluci o smrtnoj kazni izrečenoj Kvaterniku i ministrima NDH potencirani su elementi osвете, što u svrši kažnjavanja ima drugorazrednu ulogu.

Sudski postupak protiv Božidara Kavrana i grupe ustaša 1948. U godini 1947. a znatnim dijelom i u 1948. hrvatska emigracija u Austriji i Italiji živjela je u uvjerenju kako komunistički režim u Jugoslaviji neće trajati dugo. Naravno, pristaše hrvatske državne samostalnosti nisu bili zaštićeni i mnogi su se morali skrivati da ih savezničke vlasti ne izruče Jugoslaviji. Ipak, dobar dio pripadnika ustaškog pokreta prihvatio je strategiju mogućeg povratka na vlast u Hrvatskoj nekritički očekujući zapadni pohod protiv komunizma. Među Pavelićevim sljedbenicima širilo se mišljenje, koje se moglo čuti u Beču i Budimpešti, ali ne i u Rimu, da bi Vatikan mogao djelovati na Amerikance poradi stvaranja podunavske konfederacije i povratka Otta Habsburškoga.³⁷ Od tih očekivanja na liniji NDH još jednom se potpuno ogradio V. Maček u Americi, a čini se da je upravo njegovo odbijanje da se angažira navelo ustaške krugove da prihvate jače Pavelićevo eksponiranje. Ipak, njegovo se ime zbog međunarodnih obzira nije spominjalo, a odbijena je suradnja kompromitiranih ljudi poput Vjekoslava Maksa Luburića. Ponovno oživljavanje političke djelatnosti ustaške emigracije označeno je osnivanjem posebnog odbora u koji su ušli Ante Pavelić, Lujo Sušić, Mate Frković i Božidar Kavran. Istodobno je planirano otpočinjanje oružanog otpora u Hrvatskoj pod simboličnim nazivom »akcija 10. travnja«³⁸. Premda se računalo i na rastuće unutrašnje nezadovoljstvo u Hrvatskoj izazvano mjerama agrarne kolektivizacije i nacionalizacijom, bio je to slabo proračunan rizik bez ikakvih izgleda za širom međunarodnom potporom i stoga već unaprijed osuđen na neuspjeh. Neki od preživjelih sudionika nisu kasnije isključivali mogućnost da su cijelu akciju prije njezina

živjeti još dvadeset godina, na koliko bi mi se najviše mogla ublažiti kazna, ali ne želim dokončati život sramotnim načinom, na koji se žigošu i kažnjavaju najgori zločinci.« AH, Ostavština I. Politea, Molba S. Kvaternika za pomilovanje, 1947., kut. 11.

³⁷ U svojim sjećanjima na politička previranja unutar hrvatske emigracije A. Ciliga tvrdi da su očekivanja ustaša od Vatikana nakon 1945. bila nerealna jer se Rim u to vrijeme čvrsto orijentirao na anglo-američku pobjedu. Usp. T. Dujmović, *Razgovor s dr. Antom Ciligom*, Zagreb, 1991., 73.

³⁸ Jedan od sudionika akcije »10. travnja«, Ivan Prusac, koji je bio osuđen na 15 godina zatvora, kasnije je potvrdio da je ubrzo nakon osnivanja Hrvatskog odbora, B. Kavran započeo obilazak izbjegličkih logora u Austriji tražeći najpouzdanije ljude za akciju. Bojnik A. Vrban poslan je u Hrvatsku da ispita borbene mogućnosti antirežimskih grupica koje su pružale otpor novoj vlasti. On je na povratku donio prilično pesimistične vijesti o razbijenosti grupa, nedostatku jedinstvenog rukovođenja i sl. Tada je na brzinu donesena odluka da se krene u akciju. Usp. M. Tokić, »Maček nije htio, druga strana priče o najvećem kontraobavještajnom uspjehu Jugoslavije«, *Danas*, 5. ožujka 1993., 73.—75. Usp. također, I. Prusac, *Tragedija Kavrana i drugova*, Salzburg, 1967. Isti, *Akcija deseti travnja u svjetlu svjedoka*, Salzburg, 1989.

početka Beogradu odali Englezi, koji su u zamjenu dobili neke svoje uhićene agente.³⁹

Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske započelo je akciju hvatanja »ustaških« grupa hapšenjem Ljube Miloša, ustaškog bojovnika, koji je s manjom grupom uspio doći na Papuk. Policija je tada razradila plan slanja lažnih radio-poruka ostalim grupama da mogu slati ljude preko jugoslavenske granice. Tako je tijekom srpnja i kolovoza 1948. u ruke policije dospjelo 96 osoba koje su u službenim izvještajima odmah proglašene »špijunsko-terorističkim grupama«, čime je već na početku započeta prosudba njihove krivičnopravne odgovornosti.⁴⁰ Sudski postupak protiv B. Kavrana i grupe koju su sačinjavala 54 dužnosnika NDH, pokrenut je pred Vrhovnim sudom NRH 12. srpnja i završen 27. kolovoza 1948. Javnu optužnicu zastupao je savezni javni tužitelj J. Hrnčević pa je i ova devolucija nadležnosti pokazivala da je posrijedi proces velikoga političkog značenja. Nastup tužilaštva koordinirao je tadašnji načelnik UDB-e Jugoslavije, Svetislav Stefanović koji se u više navrata sastajao s Hrnčevićem.⁴¹ Premda su policijski izvori spominjali 93 uhićene osobe, na suđenje su izvedena 54 optuženika. Osobe koje nisu izvedene na suđenje, bile su »pobijene prilikom hvatanja«⁴².

Ulogu ključnog procesnog subjekta javna optužba dala je B. Kavranu, koji je prema saznanjima jugoslavenske policije pripadao najužoj grupi »hrvatskoga državnog vrhovništva« u izbjeglištvu.⁴³ Tužitelj Hrnčević teretio je Kavrana za pokušaj obaranja državnog sustava FNRJ i ponovnu uspostavu NDH po uzoru na zapadne demokracije. Od političkih nezadovoljnika imale su navodno biti organizirane hrvatske oružane snage pod rukovodstvom Hrvatskoga državnog odbora u kojem su bili Josip Tomljenović, Božidar Petračić i Vladimir Sabalić, pod konspirativnim imenima, Zmaj od Bosne, Zrinski i Gubec. Hrnčević je na suđenju javno žigosao Zavod sv. Jeronima u Rimu kao mjesto koje okuplja i pomaže hrvatsku emigraciju. Iznesen je kompromitirajući materijal za V. Mačka i njegovu tobožnju vezu s ustašama unutar nacionalnog tijela Hrvat-

³⁹ Usp. I. Prusac, »Slobodu netko mora platiti«, *Danas*, 5. ožujka 1993., 72.

⁴⁰ Stanoviti prijedlozi UDB-inih oficira upućuju da se razmišljalo i o namamljivanju i hvatanju samog Pavelića ili koje druge istaknutije ustaške ličnosti. To se pokazalo nerealnim pa je hapšenjem B. Kavrana akcija prekinuta. Austrijsku su granicu grupe prelazile s poručnikom vojnog redarstva NDH S. Roverom koji je grupe predavao na Pohorju vodičima, zapravo UDB-inim oficirima, zbog čega su ga kasnije optuživali da je i sam bio jugoslavenski agent. Jedan od sudionika akcije smatra da je Kavran na vrijeme saznao da je UDB-a provalila akciju, ali nije želio odustati kako ga kasnije ne bi optužili da je sebe spasio a druge poslao u smrt. Usp. M. Tokić, »Smrt u Maksimiru«, *Danas*, 2. travnja 1993., 73.–76.

⁴¹ Usp. J. Hrnčević, nav. dj., 1986., 131.–132.

⁴² Usp. J. Hrnčević, nav. dj., 131. Vidi također, M. Tokić, nav. dj. 73.–76.

⁴³ B. Kavran je obavljao uglavnom političke dužnosti u NDH. Bio je ustaški stožernik za grad Zagreb i osoba zadužena za kontakte s Nacionalističkom strankom Njemačke i fašističkim strankama u Italiji. Njegovi najbliži suradnici različito su ga procjenjivali. Tako je Lj. Miloš u istrazi izjavio da je Kavran »beskompromisan revolucionar«, a A. Moškov da je ličnost nedovoljna znanja i sposobnosti. AH, MUP, 1948. Zapisnik saslušanja Lj. Miloša i A. Moškova, kut. 83., oznaka 015.7/11.

ski odbor.⁴⁴ Javna optužba protiv Kavrana i grupe slijedila je smjer inkriminacija za krivično djelo protiv države i »ratni zločin« za koji su generalno terećeni svi optuženi, nadasve Lj. Miloš jer je kao ustaški bojnik bio na dužnosti u logoru Jasenovcu, a kasnije u Lepoglavi. Slučaj Lj. Miloša, koji se opravdano dovodio u vezu s učinjenim ratnim zločinima poslužio je tužitelju da na proces nadogradi kolektivnu odgovornost prema kojoj su svi optuženi bili jednako odgovorni za zločine ustaškog režima. Javni tužitelj Hrnčević je na završetku procesa zaključio da je »zločinačka djelatnost« optuženih uglavnom dokazana njihovim »vlastitim priznanjima«⁴⁵. Da bismo shvatili svu pravnu zloupotrebu takove vrste dokaza, moramo se vratiti svjedočenjima sudionika ovog procesa. Jedan od njih, Ivan Prusac kasnije će potanko opisati mučenja i batinanja zatvorenika kako bi se iz njih izvukla lažna priznanja.⁴⁶ Kao i svi ostali »veliki procesi«, i ovo je suđenje iskorišteno u propagandne svrhe i političko manipuliranje javnošću. Novinska izvješća prožeta huškačkim tonom optuženike su proglasila »hrpom ološa, mizerije i kriminala, teroristima i ubojicama«⁴⁷.

Naposljetku, sudska presuda B. Kavranu i ostalima bila je čudna mješavina legaliteta i političke odmazde. Na smrtnu kaznu osuđeni su B. Kavran, Lj. Miloš i još 43 optužena, ostali su bili osuđeni na 15 do 20 godina zatvora.

Protiv režima s posljedicama: udarac po odbjeglih grupama 1945.—1948.

Posebno opisujemo postupak vlasti prema odbjeglih grupama 1945.—1948. unatoč njegovoj prividno dalekoj vezi s političkim suđenjima, zato što je i taj postupak donio sa sobom nezakonitosti i kršenje prava. Moguće je, dakako, da je vojna likvidacija grupa, o čijim pojedinostima mnoga pitanja još ostaju otvorena, donijela nepotreban produžetak ratnoga krvoprolića u Hrvatskoj. Na to upućuje i broj uhićenih i ubijenih osoba koji se prema izvješću policije iz 1948. popeo na 3.688 osoba.⁴⁸

⁴⁴ Hrvatskom zavodu Sv. Jeronima u Rimu obraćala se većina hrvatskih emigranata za materijalnu pomoć. »Zagrebačka menza« u sklopu zavoda, bila je stjecište svih izbjeglica u Rimu, kao i onih koji su dolazili iz Ferma, većinom radi traženja putnica za Argentinu. Zavodom je rukovodio svećenik sarajevske nadbiskupije Krunoslav Draganović koji je kod postanstva NDH bio imenovan osobom za održavanje veze s Vatikanom. U istrazi su neki od uhićenih tvrdili da je Draganović odigrao ulogu sive eminencije koja je imala sve niti u rukama hrvatske političke emigracije. AH, MUP, 1948., Suđenje B. Kavranu i dr., Zapisnik saslušanja M. Rosandića i D. Uvanovića, kut. 5., oznaka 001.51., 1948.

⁴⁵ Usp. J. Hrnčević, Završna riječ sa suđenja grupi Kavran-Miloš, *Naša zakonitost*, 4., 1949., 181.—184.

⁴⁶ I. Prusac, osuđen na 15 godina zatvora, u svojim će uspomjenama posvjedočiti da su zatvorenike toliko fizički zlostavljali da su ih morali prije samog suđenja uređivati kako bi se prikrili tjelesni tragovi torture. Osuđeni zatvorenici također su smaknuti na brutalan način a kao mjesto egzekucije spominje se Maksimir i Sava, Usp. I. Prusac, »Slobodu netko mora platiti«, nav. dj., 72.

⁴⁷ Usp. Izvješće sa suđenja grupi »Kavran-Miloš«, *Vjesnik*, 14. srpnja 1948., 2.

⁴⁸ AH, Građa MUP-a, Odmetničke bande 1945—1948, kut. 79., oznaka 015.5.0.

Odbjegle grupe, koje su se kretale po planinskim predjelima Like, Banije, Slavonije i Dalmacije, okupljale su ljude heterogenih političkih uvjerenja, od ustaških (Lika), haesesovskih (Slavonija) do četničkih (Dalmacija). Ovdje sada treba prihvatiti i jednu drugu optiku pa ukazati da se među odbjeglih grupama nisu nalazili, kako je to tvrdila službena vlast, samo »ustaški zločinci i ekstremni klerikalci«. Premda se stanoviti broj ljudi u ovim grupama mogao krivično optužiti za zlodjela, najviše je bilo običnih vojnika poraženih ustaških i domobranskih formacija, bjeGUNACA iz partizanskih kažnjeničkih logora i kolona, prisilno mobiliziranih u partizanske jedinice i pristalica političkih građanskih stranaka proglašanih tobožnjim narodnim neprijateljima. Odbjegle skupine teško su se mogle nazvati pobunjeničkima jer im je nedostajalo oružane oštine ali i širih ciljeva borbe, a nadasve jedinstveno političko vodstvo. Iako su neke od grupa bile umiješane u pljačku zadružne imovine, pa i ubojstva mjesnih aktivista, većina ih je samo nastojala preživjeti i pobjeći pred policijskim i vojnim potragama. Ipak, vlasti su odmah ovaj oblik političkog protivljenja proglasile »banditizmom« i na taj način izabrale ekstremna obrambena sredstva. Vojna likvidacija grupa oslanjala se na odmazdu a ne na legalan obrambeni refleks društvenog sustava. Političkim se sredstvima u rješavanju pitanja odbjeglih koristilo malo ili nikako. Vrlo malo odbjeglih izvedeno je pred sudove, ali su i tada preoštro kažnjeni. S druge strane, sva politička suđenja iz tog vremena dovođena su u vezu s odbjeglih grupama, što pokazuje koliko je vlast strahovala od kontrarevolucionarnog udara. U službenim je izvorima za odbjegle skupine često korišten naziv »križari« ne toliko zbog sličnosti s prijeratnom laičkom organizacijom Velikoga križarskoga bratstva, koliko zbog smišljene optužbe Katoličke crkve da uz pomoć »križara« podupire ponovni dolazak na vlast građanske desnice.⁴⁹ Optužbu da potpomažu »križarsku pobunu« nisu izbjegli ni pristalice HSS-a, a u negativnom se kontekstu spominjalo ime udovice S. Radića, Marije Radić, i supruge zatočenog prvaka A. Košutića, Mire Košutić. Policija je tvrdila da ima kompromitirajuće dokaze koji su teretili papinskoga nuncija pri vladi FNRJ, biskupa Floride J. P. Hurleyja.⁵⁰

Odbjegle su se grupe najčešće borile za goli opstanak. Brojčano jače kretale su se Likom (360 ljudi), Banijom (240), Dalmacijom (110), karlovačkim okrugom (160). Manji je broj grupa pljačkao imovinu poput onih koje su se kretale planinskim prostorom Velcbita, a takve su skupine zazirale od susreta s mjesnim stanovništvom. Veći broj skupina preživljavao je upravo zahvaljujući pomoći stanovništva, naročito u hrani i redovitom obavješćavanju o policijskim zasjedama. Veliku solidarnost s odbjeglih osobama iskazivali su članovi obitelji poginulih i ubi-

⁴⁹ Neke od odbjeglih grupa, naročito one u Slavoniji, sebe su nazivale »križarima«. Policijska izvješća spominju da su nosili kape sa znakom bijeloga križa, i služili se geslom: »U borbu za Krista protiv komunista«. AH, MUP, Odmetničke bande 1945—1948, kut. 88., oznaka 015.2.

⁵⁰ Prema policijskim izvorima, utjecaj J. P. Hurleyja na Katoličku crkvu u Hrvatskoj, naročito nakon Stepinčeva hapšenja, bio je izrazito jak i on je potpuno preuzeo vodstvo Katoličkog episkopata u FNRJ prevodeći ga na liniju Vatikana. AH, MUP, Elaborat o djelatnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj, 1945., kut. 5., oznaka 001.1.

jenih pripadnika ustaških i domobranskih postrojba. Ponekad su čitava sela poput Alilovaca u Slavoniji, ili gotovo sve obitelji ubijenih ustaških vojnika u Zagrebu, pomagali odbjelim osobama bez obzira na rizik da budu i sami optuženi kao sukrivci.³¹ Stoga je problem kažnjavanja odbjelih grupa bio tijesno isprepleten s kažnjavanjem velikog broja osoba za tzv. »jatakovanje«. Vlasti su u Hrvatskoj 1945.—1948. pohapsile i kaznile više tisuća jataka. Represija nad jatcima nepotrebno je dobila karakter masovnih hapšenja, pa su mnogi bježali i pridruživali se skupinama samo da izbjegnu kaznu.³²

Policijska izvješća o progonu grupa daju poprilično apokaliptičnu sliku stanja. Sve se uglavnom svodilo na zasjede, potjere i kažnjavanje na licu mjesta bez suda i suđenja. Pozivi vlasti na dobrovoljnu predaju obično nisu podrazumijevali blaži postupak ili amnestiju.³³

Zaključak

Iza povijesnih događaja u Hrvatskoj 1945.—1948., nazivali se oni suđenja za »ratne zločine«, politička suđenja ili odmazda nad odbjelim grupama, razabiremo djelotvornu represiju komunističkog sustava nad političkim protivnicima i korjenitu promjenu u smjeru totalitarizma. Uz izvjesno razumijevanje komunističke potrebe za stabilizacijom vlasti u poratnim prilikama i potpuno razumijevanje humanitarnog načela o pravednom kažnjavanju »ratnih zločinaca«, ostaje činjenica da je pravosudni mehanizam bio zloupotrijebljen u političke svrhe. Neoinkvizijski model krivičnog postupka postavio je problem ne samo procesnih povreda prava nego i nepostojanja efikasne procesne obrane i samovoljnoga političkoga zahvaćanja u pravno područje građana. Osjetljivi na povijesne analogije ustanovit će elemente sličnosti između sudskih procesa u Hrvatskoj 1945.—1948. i sudskih procesa koji su se tridesetih godina vodili u SSSR-u. Bez obzira na to što se u posljednjima sudilo istaknutim komunističkim prvacima, sistem narušavanja elementarnih ljudskih prava bio je vrlo sličan.

³¹ Policijska izvješća pokazuju da su naročitu solidarnost s odbjelim skupinama pokazivale obitelji čije su članove smaknuli partizani. OZNA je već 1945. zbog toga planirala iseljenje iz Zagreba svih obitelji »ustaša«. AH, MUP, Odmetničke bande 1945, kut. 88., oznaka 015.31.

³² O tome koliko je maha uhvatilo gonjenje »jataka« neka nam posluži podatak da je samo u kotaru Kutina 1946. na stotinjak »pobunjenika« gonjeno više od 500 »jataka«; u Bjelovaru na 50 »pobunjenika« 400 jataka itd. AH, isti dokument.

³³ U izvješću policije karlovačkog okruga navode se primjeri predaje »pobunjenika usred bijela dana, da ih narod vidi« kao smišljen pokušaj onemogućavanja policije da pobunjenike »likvidira kako su i zaslužili«. AH, MUP, Odmetničke bande 1945—1948, kut. 79., oznaka 015.2.1945.

SUMMARY

THE TIME OF POLITICAL REPRESSION: »THE GREAT TRIALS«
IN CROATIA, 1945—1948

The article deals with the issue of political trials in Croatia immediately after the imposition of the communist regime in 1945. This period was marked by a radicalism of the political power toward its opponents, especially toward the representatives of the defeated Independent State of Croatia, the followers of the Croatian Republican Peasant Party, and the hierarchy of the Catholic Church. The brutality of the new government toward political opponents was also visible in the 1945 elimination of renegade groups without trial. In an atmosphere of deficient criminal legislature and imprecise and too broad a definition of criminality of actions against the regime, the political trials became staged processes in which the state had limitless power in punishing dissidents. Thus, even when one takes into account the need for stabilization of the new regime and for punishment of »war crimes«, the legal mechanisms in Croatia were primarily used for physical elimination and discouragement of political opponents.